

ЦЕРКВА ТА ІМПЕРІЯ. НАРИСИ ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я. ТОМАС БРЕМЕР. – КИЇВ: ДУХ-І-ЛІТЕРА, 2018. – 264 с. ISBN 978-966-378-525-7; 150.00 грн.*

DOI: 10.29357/2521-179X.2019.22.14

Перш за все, слід зазначити, що Томас Бремер, професор екуменічного богослов'я Мюнстерського університету (Німеччина), є досить відомим в колах вітчизняних богословів, філософів та релігієзнавців завдяки своїй участі в освітніх проектах київського центру святого Климента. У науковій діяльності автор спеціалізується на вивченні історії православ'я в Росії та на Балканах, а також досліджує вплив релігії на політичні процеси у сучасному суспільстві. Добре знання професором російської мови є його істотною перевагою, оскільки дозволяє йому працювати із багатьма оригінальними першоджерелами та безпосередньо комунікувати із вітчизняними дослідниками.

Книга «Церква та Імперія» (німецький оригінал має назву «Хрест та Кремль») написана у науково-публіцистичному стилі, що робить її зміст доступним для широкого кола читачів, які не пов'язані професійно з історією релігії та богослов'я. Енциклопедичний характер викладених тематичних блоків актуалізує запропоновану працю для вчених та студентів різних програм. Робота Т. Бремера є продовженням існуючої традиції дослідження історії православ'я серед східних слов'ян, що була розпочата М. Грушевським, І. Огієнком, а продовжена П. Яроцьким та А. Колодним.

Перше видання цієї книги німецькою мовою відбулося ще у 2007 р., а український переклад був опублікований у київському видавництві «Дух і Літера» лише в 2018 р. Дванадцятирічна різниця між публікаціями пояснює відсутність згадки про деякі важливі факти із життя Російської православної церкви (наприклад, засудження «Революції гідності», відмова від участі у Всеpravославному соборі 2016 р., та зустріч патріарха Кирила і Папи Франциска). Книга написана з неупередженої наукової позиції, і дозволяє читачеві швидко зануритись в історичний контекст розвитку християнства, та отримати необхідний мінімум інформації для розуміння таких процесів як створення Православної церкви в Україні, отримання томасу про автокефалію та визначення ролі РПЦ в сучасному суспільно-політичному житті Росії та України.

Лаконічний стиль викладу матеріалу, насиченість історичними фактами, наявність хронологічної таблиці, десятки охарактеризованих персоналій (дані, що зібрані в іменному покажчику) – все це наближає запропоновану книгу до довідкового посібника з історії православ'я на території «східних слов'ян» (18).

Кожен із десяти розділів даної книги підпорядкований загальній авторській концепції, що робить її єдиним дослідженням. Автор послідовно розкриває наступні теми: методологію дослідження, хронологічні періоди розвитку християнства на території Київської Русі, аналізує процес християнізації Русі, розвитку

* Стаття надійшла у редакцію 18.03.2019; схвалена до друку 25.03.2019.

місіонерства і чернецтва в Православній церкві, процес формування церковних структур, розвиток церковно-державних відносин, становлення богослов'я і духовності, формування особливого ставлення до інакомислення і «Заходу» як образу релігійно-суспільного антиподу.

У той же час, кожен із десяти розділів може бути прочитаний як самостійне есе, присвячене заявленій темі. Запропонована структура викладу матеріалу – не зовсім вдала, оскільки неминуче призводить до численних повторень в різних розділах подібних історичних фактів та інтерпретацій, що в процесі прочитання книги «за один підхід» значно послаблює інтерес читача. Наприклад, багато разів автор повертається до особистостей Івана Грозного, Петра I, Феофана Прокоповича...

Посилаючись на «феномен подвійної ідентичності» Т. Бремер вказує на труднощі методології дослідження, через складність географічної та національної ідентифікації політичних утворень, які сформувалися після розпаду Київської Русі і зосереджується на вивченні православ'я в Московському царстві (Україна згадується лише побічно). Таким чином, автор визначив предмет свого дослідження, як історію православної церкви східних слов'ян, яка згодом отримала назву «Російської церкви».

Цінність запропонованого дослідження полягає в авторській інтерпретації розвитку церковної історії, в якій він виявляє позитивну роль впливу «Заходу» (Католицької церкви, «латинського» богослов'я і освіти) в процесі формування релігійної і національної ідентичності східних слов'ян.

Автор підкреслює, що прийняття християнства в Київській Русі відбулося в момент посилення кризи між Римом та Константинополем. Традиція богословської полеміки візантіїців із латинянами стала спадковою частиною богословської писемної культури київських неопітів, і триває до наших днів із різною інтенсивністю. Засвоєння ідеї «Москва – третій Рим», військова інтервенція Тевтонського ордена, спроби полеміки католицьких богословів із Іваном Грозним, захоплення Москви поляками в Смутні часи, богословська освіта священства та професури, що була отримана в європейських університетах, і нарешті, віра в месіанізм російського народу (за Ф. Достоевським) у поєднанні із рухом слов'янофілів – все це, та безліч інших чинників у сукупності визначили формування стереотипів віри у «божественне покликання» до антизахідних настроїв і антикатолицької суспільної позиції, як непорушну вікову російську традицію. Т. Бремер підкреслює, що Росія тісно пов'язана із Європою в історико-культурному плані, що призводить до критичної оцінки розуміння «європейськості» православ'я.

Аналізуючи процес адаптації візантійського богослов'я, автор підкреслює, що у письмовій богословській традиції Київської Русі «були відсутні уможливлені (дискурсивні) богословські твори. Адже спочатку повинна була сформуватись якась богословська культура, атмосфера, в якій можна було б займатися богослов'ям ... (автори) схилилися до збереження отриманого ними спадку, а не до творчого розвитку чогось нового» (150). Нажаль, описані тенденції збереглися протягом століть і до наших днів.

Т. Бремер наводить велику кількість інших маловідомих важливих фактів, наприклад: спроба російського імператора Петра III повернути православну Церкву до протестантизму за допомогою заборони іконовшанування, припису священникам збривати бороду і носити цивільний одяг; створення, під час Другої Світової війни, на пожертвування РПЦ ескадрильї літаків імені Олександра Невського; конкурс Б. Єльцина про визначення національної ідеї для Росії.

Але при описі україно-російських церковно-державних відносин відчувається вплив характерних проросійських інформаційних джерел, що у свою чергу компенсуються великими редакторськими примітками видавця. Серед суттєвих упущень можна відзначити одноразову згадку факту поглинання Київської митрополії Московським патріархатом в 1686 р. (більш детальний опис даної події було зроблено в примітках видавцем). Автор не згадує про вплив Острозької академії та відсутність фактичного документу про автокефалію РПЦ.

Також автор у своєму дослідженні не висвітлює ряд важливих фактів, які свідчать про вплив Риму на розвиток християнства на Русі: мученицьку смерть в Чорному морі четвертого єпископа Риму (папи) Климента; благословення папи Адріана II на перекладацьку діяльність «солунських братів» (Кирила і Мефодія). Можливо, зосередженість автора на описі російського православ'я, стала причиною невиправданого упущення важливих ключових моментів із релігійного життя українців, наприклад не згадувалось про перший переклад Біблії українською мовою П. Куліша; про лідерів УГКЦ - А. Шептицького та Л. Гузара (в той час, як останній був визнаний одним із моральних авторитетів української нації).

Так само, варто підкреслити, що наведені статистичні дані не завжди об'єктивні, так як автор сам визнає, що «не має належного інструментарію у вигляді коректно поставлених питань для анкетування населення», що не дає повної картини реальної релігійної ситуації в країнах колишнього СРСР, зокрема в Україні або Росії.

Вивчення інакодумства було виділено автором як окремий розділ, в якому недостатньо проаналізовані згадані православні секти, або взагалі не згадуються такі релігійні групи, як: шалопути, мальованці та обніщявенці.

В цілому книга професора Т. Бремера є цінним джерелом систематизованих історико-богословських даних, що дає всім бажаючим можливість в стислий часовий термін якісно заповнити інформаційну прогалину з питань умов розвитку церковно-державних відносин в Україні та Росії. Рекомендуючи дану книгу, хочу підкреслити, що вона повинна стати частиною рекомендованої літератури як для духовних, так і для світських навчальних закладів як навчальний посібник з курсу «Історія християнства/релігії в Україні (або Росії)».

Гура Віталій
Українська євангельська семінарія
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-1207-3085